

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра фінансів

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр
на тему: **«КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ»**

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності:

072 Фінанси, банківська справа та
страхування

Поштаренко Богдан Сергійович

Керівник: Дяковський. Д.А.

кандидат економічних наук

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« ____ » ____ 2022 р.

Київ 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ	5
1.1 Сутність соціальної відповідальності	5
1.2 Методи оцінки соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм.....	10
1.3 Нормативно-правове регулювання соціальної відповідальності та реалізацію соціальних програм.....	14
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ	22
2.1 Дослідження економічних показників України	22
2.2 Аналіз впливу макроекономічних факторів на соціальну відповідальності та реалізацію соціальних програм.....	33
2.3 Аналіз соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм.....	41
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ	48
3.1 Зарубіжний досвід соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм.....	48
3.2 Шляхи удосконалення соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм.....	51
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

У сучасному цивілізованому світі гідної якості життя кожного члена суспільства можна досягти лише завдяки ефективній та раціональній організації державного управління, заснованій на принципах демократії, верховенства права та пріоритету особистості. Цих механізмів можна досягти швидко адаптуючись до постійних зовнішніх і внутрішніх змін.

Ці процеси є частиною реформування адміністративної системи і полягають у зміні основ адміністративної організації та державної служби в інтересах підвищення ефективності державного апарату та покращення обслуговування населення.

Однак, зосереджуючись на забезпеченні цілісності системи управління, проблема забезпечення ефективності функціонування суспільства, зокрема державного управління, існує на двох рівнях: по-перше, на рівні підвищення якості рішень, що є тісно пов'язані зі змістом та обсягом повноважень (функцій, завдань) держави; по-друге, на рівні впорядкування адміністративно-управлінських процесів виконання державних функцій. Процеси реформування державного управління (спільно відомі сьогодні як «адміністративні реформи») можна розглядати як застосування комбінації інституційних, технологічних та людських ресурсів.

Формування та реалізація соціальної відповідальності всіх суб'єктів держави є необхідною умовою розвитку та ефективного функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення високої якості життя, створення громадянського суспільства та розширення умов людського розвитку.

Серйозною державно-політичною та соціальною проблемою сучасної України є відсутність об'єднавчої національної ідеї, яка мала б спиратися на пріоритет тих духовних цінностей, які однаково поділяють громадяни різного походження, віку, регіону, політичних уподобань чи мови. Висока соціальна відповідальність національної еліти (особливо політичної) має виявлятися у

пошуку та реалізації такої об'єднавчої ідеї, яка б відповідала прагненням кожного українця (незалежно від рис, що відрізняють його від інших), у виробленні нової системи цінностей, і впровадження демократії та духовності в життя суспільства.

Об'єктом дослідження є критерії оцінки ефективності соціальної відповідальності.

Предметом дослідження є критерії оцінки ефективності соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм.

Завданням дослідження є:

- Дослідити сутність соціальної відповідальності
- Визначити методи оцінки соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм
- Висвітлити нормативно-правове регулювання соціальної відповідальності та реалізацію соціальних програм
- Провести дослідження економічних показників України
- Здійснити аналіз впливу макроекономічних факторів на соціальну відповідальність та реалізацію соціальних програм
- Проаналізувати соціальну відповідальність та реалізації соціальних програм
- Висвітлити зарубіжний досвід соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм
- Розробити шляхи удосконалення соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм

У роботі використовуються методи аналізу, синтезу, системного підходу до вивчення економічних явищ, порівняльний аналіз, абстрактно-логічні методи та економіко-статистичні методи.

Інформаційну базу дослідження склали економічна література та періодичні видання, Закони та рішення державних органів влади України та нормативні акти.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

1.1 Сутність соціальної відповідальності

Донедавна соціальними питаннями займалася в основному держава, а компанії платили лише податки і розраховувала на захист власних інтересів. На думку родоначальника політичної економії, англійського економіста А. Сміта (1723-1790), держава виконує функцію так званого «сторожового пса». Проте сьогодні підприємство має бути соціально свідомим, перш за все, щоб не тільки стежити за процесом формування розміру прибутку, а й спрямовувати свою відповідну частку на забезпечення соціального ефекту.

Рисунок. 1.1 - Місце соціальної відповідальності в теорії А. Маслоу

Джерело: Складено автором на основі [1, с. 204]

Які переваги це принесе в різних сферах економічного розвитку підприємства? Зокрема, щодо:

- економіка та маркетинг: імідж компанії зростає, залучаючи нових споживачів та інвесторів;
- управління персоналом: якість роботи персоналу покращується, оскільки вони відчують себе більш захищеними;

- бухгалтерський облік та звітність: правдиве відображення даних у фінансовій звітності шляхом підвищення соціальної обізнаності працівників бухгалтерії, а також визначення відповідних загальних показників, які згодом можуть бути деталізовані у нефінансовому звіті, що дозволяє прогнозувати внески на соціальне страхування на майбутнє;

- оподаткування: держава має знизити розміри податків і зборів для компаній, які впроваджують соціальні стандарти, щоб ці компанії могли витрачати більшу частину свого прибутку на соціальне страхування власної компанії або соціально незахищених верств населення.

У вітчизняному бізнесі соціальна відповідальність не займає належного місця, оскільки характеризується високим рівнем прихованих операцій та низькою інвестиційною привабливістю. Проте політичні зміни та майбутні реформи, започатковані в Україні, є основою для посилення контролю за дотриманням цивілізованих правил ринкової економіки та використанням кримінальних схем відмивання грошей.

Погоджуємося з професором А.М. Колотою, який вважає, що об'єктивними причинами цілеспрямованості підвищення соціальної відповідальності всіх суб'єктів господарювання та інститутів суспільства мають бути:

- втрата стабільності економічного розвитку, що вимагає створення нових опор та залучення нових факторів економічного динамізму;
- поглиблення асиметрії економічного та соціального розвитку, що все більше загрожує економічній та соціальній безпеці;
- загострення проблеми конкурентоспроможності, що веде до пошуку нових шляхів і засобів отримання конкурентної переваги;
- загострення конкуренції за ресурси сталого розвитку, особливо за найбільш цінні та продуктивні - людські ресурси;
- послаблення соціально-культурних, моральних орієнтирів суспільної діяльності більшості суб'єктів господарювання;

- поширення ліберальних концепцій соціальної та трудової сфер, часті прояви десоціалізації трудових відносин;
- перевага поняття «економічна людина» над поняттями «соціальна людина» та «соціально відповідальна людина», недостатнє розуміння діалектики економічного та соціального розвитку багатьма представниками бізнесу та влади;
- розмивання «культури солідарності», часті випадки формування т. зв суспільство індивідів;
- загострення екологічних проблем, близьких до регіональних та національних катастроф [2, с.75].

Тому соціальна відповідальність – це не мода, а вимога часу, що формувалася століттями, умова виживання людини в 21 столітті. Етимологія слова «соціальна відповідальність» повністю сформована, але потрібна норма чи закон, які б давали чітке тлумачення сутності соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність – це зобов'язання дотримуватися певних моральних, етичних, економічних та екологічних стандартів, встановлених державою та суспільством щодо підприємства, недотримання яких вимагає від винного відповісти за свої помилки та недоліки.

Корпоративна соціальна відповідальність виникає у зв'язку з діяльністю низки суб'єктів, які мають відповідний вплив на об'єкти соціальної сфери.

Предметом корпоративної соціальної відповідальності є основні та оборотні засоби, зобов'язання, капітал, витрати та доходи, пов'язані із здійсненням конкретної соціальної діяльності.

Суб'єктами корпоративної соціальної відповідальності є власники підприємства (організації, установи), його керівники та рядові працівники, акціонери, а також представники органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, підрядники, субпідрядники, замовники, покупці тощо.

Слід пам'ятати, що соціальна відповідальність – це не лише метод контролю, це життєтворчий елемент особистої діяльності. У кожній ситуації

людина обирає свій унікальний спосіб поведінки. Цей вибір є результатом її світогляду, потреб, інтересів, переконань, морально-етичних якостей. У цьому випадку відповідальність проявляється як міра свободи: якщо сутність свободи полягає в наявності альтернатив, вибору, то відповідальність є не що інше, як оцінка вибору, дій, рішень, їх користі чи шкоди суспільству та навколишньому середовищу. . Під впливом норм, звичаїв, традицій, що панують у суспільстві, а також світогляду та внутрішніх переконань, людина формує власну оцінку вчинків, думок, дій, тобто власне бачення соціальної відповідальності.

Держава в особі органів державної влади має бути зацікавлена в тому, щоб члени суспільства, обмірковуючи свої дії, враховували можливі збитки і збитки державі - інституту, який впливає на життя всіх без винятку. Це пов'язано з тим, що держава отримає набагато більше вигод від соціально відповідальної діяльності своїх представників, ніж якщо вона перекладає обов'язки щодо вирішення проблеми усунення негативних наслідків своєї діяльності. Це пов'язано з економією видатків державного бюджету на соціальні потреби. Наприклад, очищення забрудненої води, яка використовувалася в технологічних цілях на підприємстві, набагато дешевше, ніж очищення водоймищ Землі від промислових стічних вод. Інший приклад – державні витрати на ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС. Тому державний контроль у поєднанні із стимулюванням соціально відповідальної поведінки суспільства має стати прерогативою державних інституцій.

У діяльності компанії можуть бути зацікавлені як внутрішні, так і зовнішні сторони. Зацікавлені сторони включають менеджерів, співробітників, клієнтів, інвесторів, акціонерів і постачальників. Вони також можуть включати уряд, суспільство в цілому та місцеві громади. Усі ці сторінки впливають на:

- використання природних ресурсів у складі виробничих процесів;
- конкуренція у відносинах з іншими організаціями на ринку;
- створення можливостей працевлаштування;

- поділ виробленого на підприємстві майна між власниками підприємства;

- фактори зовнішнього середовища [3, с. 28–29].

Основними представниками зовнішніх організацій є конкуренти, постачальники, споживачі, громадські організації, що сприяють розвитку бізнесу. Зовнішні організації створюють середовище, в якому процвітає новий бізнес.

Виходячи з викладеного, слід зазначити, що корпоративна соціальна відповідальність визначається такими нормативно-правовими актами:

- дотримання умов договору поставки оборотних та основних засобів;
- виробництво високоякісної продукції чи послуг на відповідність стандартам якості для задоволення потреб споживачів відповідно до Цивільного кодексу України, Закону України «Про захист прав споживачів», Регламенту побутового обслуговування населення;
- визначення оптимальної ціни продукції, товарів і послуг відповідно до вимог ринку;
- дотримання етичних стандартів при укладанні договорів та продажу продукції із зовнішніми організаціями;
- дотримання екологічних вимог щодо охорони навколишнього середовища;
- здорова конкуренція відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції»;
- державний контроль за розвитком здорової конкуренції з метою розвитку ринкової економіки та створення умов для посилення громадського контролю.

Соціальна відповідальність перед зовнішніми організаціями має бути не лише явищем законодавчого примусу, а й внутрішньою свідомістю кожного підприємця та кожного працівника. Тільки спільними зусиллями зовнішніх організацій і персоналу підприємств можна побудувати економічно розвинуту країну.

1.2 Методи оцінки соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм

Під час підготовки оцінок суб'єктів господарювання враховуються бізнес-процеси, пов'язані зі створенням та впровадженням політики соціальної відповідальності, що має комплексний вплив на навколишнє середовище та суспільство. У міжнародній практиці найчастіше використовуються індексні методи оцінки корпоративної соціальної відповідальності, які представлені в таблиці. 1.1.

Таблиця 1.1 Індексні методики оцінки соціальної відповідальності бізнесу

Індексний показник	Часткові показники
Індекс Domini Social Investment (DSI 400)	оцінюються соціальні, екологічні й управлінські показники найбільших по капіталізації підприємств
Індекс стійкості Доу Джонса (Dow Jones Sustainability Index)	критеріями оцінки виступають показники корпоративного управління, соціальна активність, екологічна діяльність
Індекс FTSE4Good	фінансові, соціальні й екологічні показники підприємства, права людини
Індекс корпоративної доброчесності (Corporate Philanthropy Index)	оцінюється благодійність, взаємини з основними партнерами
Метод Лондонської групи порівняльного аналізу (London Benchmarking Group)	аналіз соціальної інклюзії підприємства

Джерело: Складено автором на основі даних [8]

Щодо аналізу якісних параметрів оцінки корпоративної соціальної відповідальності, слід звернутися до нефінансової звітності підприємницького сектору економіки. Нефінансова звітність підприємства може складатися та подаватися у різних форматах (стандартах) із чотирьох загальноприйнятих [8; 10]:

1.Звіт про КСВ-діяльність (соціальний звіт, звіт про соціальні та/або екологічні проекти компанії), який створюється за власною структурою компанії, за показниками, які самостійно визначаються компанією, представляє собою перелік соціальних проектів компанії і не проходить аудит.

2. Звіт про реалізацію принципів Глобального договору (COP – Communication on Progress). Звіт з прогресу стосується виконання принципів Глобального Договору, які розмежовуються за сферами: захист прав людини, захист навколишнього середовища, охорона праці та антикорупційні заходи.

3.Звіт зі сталого розвитку готується за вимогами системи Глобальної ініціативи зі звітності (Global Reporting initiative – GRI), тобто за стандартизованою системою звітування щодо економічної, природоохоронної та соціальної діяльності, має чіткі індикатори, за п'ятьма складовими: бачення та стратегія; профіль організації; управління; індекс GRI; показники діяльності.

4.Звіт за стандартом AA1000 (Account Ability) розроблений Інститутом соціальної та етичної звітності (Institute of Social and Ethical Account Ability) [4].

Ці звіти не можна порівняти з визначенням рейтингів і потребують додаткової експертної оцінки.

На практиці Український центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності розпочав встановлення Індексу прозорості та відповідальності, який відображає критерії зовнішнього оцінювання підприємництва за їхніми Інтернет-ресурсами (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 Показники оцінки СВП на основі даних веб-сайтів

Критерії оцінки	Показники звітності
Звітність	наявність нефінансового звіту, розробленого відповідно до стандартів Глобальної ініціативи зі звітності, Глобального договору ООН або іншими стандартами; наявність звіту про екологічну та соціальну діяльність
Зміст	рівень розкриття інформації за основними сферами КСВ
Навігація	зручність користування сайтом
Доступність	мова, контактна інформація

Джерело: Складено автором на основі даних [9]

Поєднання методів кількісного та якісного аналізу найкраще допомагає оцінити ефективність соціальної діяльності. Використання якісних методів дозволяє повноцінно оцінити інтереси та потреби соціальних груп, позиції всіх зацікавлених сторін та їх систему пріоритетів, допомагає зрозуміти

економічний, політичний та соціальний контекст процесу соціальної відповідальності.

Оцінка будь-якого предмета та напряму корпоративної соціальної відповідальності будь-яким методом вимагає використання певної системи показників. Розрізняють часткові та загальні, кількісні та якісні, зовнішні та внутрішні показники корпоративної соціальної відповідальності.

З метою виявлення факторів, що перешкоджають реалізації корпоративної соціальної відповідальності, визначення умов та перспектив її активізації, запропоновано науково-методичний підхід до оцінки корпоративної соціальної відповідальності, виходячи з таких положень: з урахуванням як внутрішньої, так і зовнішні прояви соціальної відповідальності; врахування як результатів фінансової звітності підприємства, так і соціальних інвестицій; фокусування на обмеженій кількості показників (що робить методологічний підхід придатним для практичної реалізації). Для оцінки внутрішньої та зовнішньої соціальної відповідальності підприємств розроблено комплекс критеріїв та показників їх оцінки.

Враховуючи міжнародний досвід використання кількісних методів для вимірювання ефективності соціальних інвестицій та необхідність доповнення їх показниками екологічної оцінки, вважаємо за доцільне вказати такі можливі цілі оцінки:

- оцінка, що визначає ефективність витрачання інтелектуальних та соціальних ресурсів підприємства;
- оцінка для визначення ефективності соціальних інвестицій; оцінка для визначення конкурентоспроможності;
- аналіз впливу соціальних інвестицій на результати. При визначенні рівня корпоративної соціальної відповідальності даного підприємства слід враховувати такі узагальнені критерії ефективності:

- результативність вимірюється відношенням результату до мети, наприклад зменшення заборгованості бюджету, інших суб'єктів господарювання чи працівників;
- економічність – це відношення результатів до вартості ресурсів (матеріальних і нематеріальних) (більш ефективні та види діяльності, які отримують результати за менших витрат);
- цілеспрямованість - розглядається як відношення цілей до реальних соціальних проблем (більш ефективні та активніші, що дозволяють вирішувати реальні соціальні проблеми персоналу, територіальної громади, зацікавлених сторін).

Ефективність управління - відношення результатів діяльності у вигляді виручки або чистого прибутку до адміністративних, збутових і витрат на персонал згідно з фінансовою звітністю.

Для швидкого аналізу корпоративної соціальної відповідальності та порівняльного аналізу в межах галузі чи території пропонується використовувати кількісні методи, засновані на методах і процедурах аналізу показників ефективності бізнесу. Методи кількісної оцінки більше підходять для оцінки причинно-наслідкових зв'язків на основі показників ефективності. При виборі показників для вимірювання рівня корпоративної соціальної відповідальності рекомендуємо перелік у таблиці 1.3.

Запропонована методика оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності передбачає послідовність дій: визначає цілі оцінювання; визначено пункти оцінки, обґрунтовано критерії оцінки; визначено склад оціночних показників; обрані методи розрахунку показників; розрахунок кількісного значення критеріїв, тобто показників, що відповідають конкретним критеріям.

Таблиця 1.3 Перелік кількісних показників оцінки СВП на мікрорівні

Показники вимірювання внутрішнього середовища	Показники вимірювання зовнішнього середовища
Індекс питомих соціальних інвестицій (ІІ) (в грошових одиницях): $II = CI / LI$, де CI – осяг соціального інвестування; LI – середньоспискова чисельність працівників.	Комплексний індекс KI: $KI = (VP + CI + SB) / PV$, де VP – виплачені податки; CI – інвестиції в людський капітал; SB – соціальні видатки; PV – витрати виробничого призначення.
Частка соціальних інвестицій у сумарному обсязі продажів (IS), що вимірюється в відсотках: $IS = CI / S$, де S – обсяг продажу	Індикатор перспективного розвитку: $IPR = (CI + SB) / PR$, де PR – чистий прибуток
Частка соціальних інвестицій у сумарному обсязі прибутків (IP), що вимірюється в відсотках: $IP = CI / PR$	Індикатор соціальних видатків: $ICV = SB / PR$

Джерело: Складено автором на основі на основі даних [5]

Відносні показники, що відображають соціально-трудові відносини, можуть бути використані для визначення оцінки корпоративної соціальної відповідальності з урахуванням екологічних умов, можуть бути доповнені: співвідношенням середньомісячної заробітної плати на підприємство та рівня життя; відношення середньомісячної заробітної плати на підприємстві та в галузі до прожиткового мінімуму; співвідношення заробітної плати до операційних витрат.

1.3 Нормативно-правове регулювання соціальної відповідальності та реалізацію соціальних програм

Нормативно-правове забезпечення КСВ включає низку вимог до соціально відповідальної діяльності, які включені в документи (норми, норми, рекомендації, методичні вказівки тощо) різного рівня. Враховуючи величезну кількість документів, варто згрупувати їх за такими рівнями:

1) міжнародний рівень, представлений міжнародними документами (нормами), що регулюють корпоративну соціальну відповідальність;

2) національний рівень, представлений документами, розробленими на державному рівні, заснованими на міжнародних стандартах та узгодженими з ними;

3) регіональний (галузевий) рівень, представлений документами з урахуванням специфіки даного регіону чи галузі;

4) внутрішньокорпоративний рівень, представлений документами, що регулюють корпоративну соціальну відповідальність у даній організації.

Міжнародний рівень представлений багатьма стандартами, які регулюють як корпоративну соціальну відповідальність загалом, так і її аспекти зокрема. На цьому рівні існує кілька груп документів.

1) Керівні принципи та кодекси (встановлюють загальні підходи до корпоративної соціальної відповідальності компаній): – Глобальний договір (United Nations Global Compact), що визначає головною метою сприяння формуванню загальних цінностей у сфері захисту прав людини, стандартів праці, охорони навколишнього середовища й боротьби з корупцією [2];

– ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності», що визначає основні ключові компоненти корпоративної соціальної відповідальності, а саме принципи й підходи до корпоративного управління, питання дотримання прав людини, політику щодо персоналу, політику у сфері охорони довкілля, корпоративну етику, відносини зі споживачами, корпоративну соціальну політику стосовно суспільства [3];

– Глобальні принципи Саллівана (The Global Sullivan Principles) – це загальні рекомендації і принципи у сфері соціальної відповідальності, головною метою яких є підтримка економічної, соціальної та політичної справедливості бізнес-компаній, а також повага до прав людини та рівні можливості для всіх народів;

– Хартія гідної корпоративної поведінки Кейданрен (The Keidanren Charter for Good Corporate Behavior); створена у 1946 році у Японії Федерація економічних організацій об'єднує великі компанії країни, галузеві асоціації, економічні групи та вивчає широкий спектр зовнішніх та внутрішніх

економічних проблем, готує відповідні рекомендації уряду та підтримує контакти з підприємцями інших країн; Хартія визначає, що, крім прибутку, на який спрямована діяльність корпорацій, вони мають приносити користь суспільству.

2) Нормативні стандарти та кодекси, що регулюють корпоративну соціальну відповідальність з акцентом на її ключові моменти:

- Декларація Міжнародної організації праці (МОП) про основні принципи та права у сфері праці, прийнята у 1998 році, що визначає зобов'язання урядів країни та організацій підтримувати базові людські цінності, на яких ґрунтується соціальне та економічне життя суспільства; описує базові принципи в галузі трудових відносин, такі як заборона всіх форм дискримінації, свобода зібрань, незалежність профспілок, право на відстоювання своїх інтересів; основна перевага використання принципів полягає в тому, що їх дотримання дасть змогу уникнути багатьох конфліктів і проблем у сфері безпеки працівників та охорони праці;

- ISO 9000 – серія стандартів, які застосовуються під час створення та вдосконалення систем менеджменту якості організацій;

- ISO 14000 – міжнародний стандарт, який містить вимоги до системи екологічного управління (environmental management system), за якими здійснюється сертифікація;

- стандарт екологічного менеджменту і аудиту (EMAS);

- стандарт SA 8000 «Соціальна відповідальність» – стандарт, який сприяє постійному поліпшенню умов наймання й здійснення трудової діяльності, виконання етичних норм цивілізованого суспільства;

- міжнародний стандарт системи менеджменту гігієни і безпеки праці 18 001 (OHSAS);

- Кіотський протокол – міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів; метою є стабілізація рівня концентрації парникових газів в атмосфері, що не допускає загрози кліматичній системі планети.

3) Рейтингові індекси в системі оцінювання КСВ:

– фондові індекси, зокрема Domini Social Index (DSI 400) (оцінює соціальні, екологічні й управлінські показники найбільших за капіталізацією компаній); індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Indexes (DJSI)), індекси FTSE4 Good (оцінює фінансові, соціальні й екологічні показники підприємств, що не належать до «заборонених галузей»), Large Cap Social Index (LCSI) (оцінює соціальні й екологічні критерії діяльності підприємств);

– нефондові індекси, зокрема Corporate Philanthropy Index (CPI) (базується на оцінці діяльності компанії різними групами заінтересованих осіб, оцінює переважно з позицій добродійності); Social Index by Danish Ministry of Social Affairs (SI) (визначає для внутрішніх та зовнішніх осіб рейтингові компанії з пріоритетом кадрової політики, рівня здійснення соціальних програм та подолання дискримінації на робочому місці); Accountability Rating (враховує вимоги стандартів підготовки соціальних звітів AA1000 та GRI, особливістю є можливість оцінювання нефінансової діяльності підприємств).

4) Документи, що регулюють питання підготовки звітності:

– звітність у сфері сталого розвитку (стандарт GRI (Global Reporting Initiative)); в основі цього стандарту лежить ідеологія того, що економічні, екологічні й соціальні результати діяльності компанії безпосередньо пов'язані з її довготривалим розвитком; Глобальна Рада зі стандартів у сфері сталого розвитку випустила 4 покоління стандартів (у 2001 році – G1, у 2013 році – G4); у 2016 році вийшли в світ модульні стандарти складання нефінансової звітності (GRI Standards) [4]; офіційно стандарти вступили в силу 1 липня 2018 року, а з другої половини 2018 року стандарт GRI G4 остаточно втрачає свою актуальність; водночас різких змін від G4 до модульних стандартів не було, адже нововведення сприяють підлаштуванню під конкретну галузь, у якій працює компанія, отже, враховують особливості її діяльності;

- стандарт перевірки звітності AA 1000 «Account Ability's», що призначений для вимірювання результатів діяльності компаній з етичних позицій та надає компаніям процедуру й набір критеріїв, за допомогою яких може бути здійснений соціальний та етичний аудит їх діяльності [5];

- міжнародний стандарт інтегрованої звітності (IIRF) – інтегрований звіт, що ставить за мету стисле відображення того, як стратегія, управління, результати й перспективи організації в контексті зовнішнього середовища приведуть до створення вартості в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі [6];

- стандарти «Саншайн», що визначають необхідність подання у корпоративних звітах інформації про продукцію та послуги, гарантії зайнятості, охорону здоров'я, структуру власності, вплив на навколишнє середовище, кількість створених робочих місць, штрафи, фінансові показники;

- комплексна система принципів та стандартів оцінювання й відображення дій соціально відповідальних компаній (Bench Marks), що описує основні принципи ведення бізнесу, корпоративну етику, умови праці, права людини, використання жіночої та дитячої праці, відносини зі споживачами, акціонерами.

Зміст документів на національному рівні, що регулюють корпоративну соціальну відповідальність, визначається специфікою економічного, політичного та культурного розвитку держави. Перш за все, основним документом на цьому рівні має бути Конституція України. Цей документ визначає вимоги до прав людини, трудових відносин, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища та боротьби з корупцією. Важливим документом стане Концепція Національної стратегії корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Метою цього документу має стати сприяння розвитку корпоративної соціальної відповідальності державою та суспільством як чинника модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності; впровадження єдиних підходів до розуміння КСВ; розвиток державно-приватного партнерства для розвитку громад і територій;

розробка програм ресурсозбереження та енергоефективності; забезпечення прав людини, морального виховання та виховання; розвиток процесів ділової досконалості підприємств, установ та організацій; сприяння розвитку нефінансової звітності тощо [7]. Прийняття Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності дозволить визначити загальну стратегію та механізм державної політики у сфері розвитку корпоративної соціальної відповідальності, а також пріоритетні напрями соціальної відповідальності у відносинах із зацікавленими сторонами.

У цю групу входять кодекси та закони, що визначають принципи та стандарти даної сфери корпоративної соціальної відповідальності (табл. 1.4). Для врегулювання питань, що стосуються соціального життя суспільства, необхідно також розробити Соціальний кодекс, який має на меті узагальнити існуючі та запровадити нові норми, що відповідають потребам вразливих груп. Розроблені на державному рівні нормативно-правові акти (положення, розпорядження, постанови, положення, інструкції тощо) є ефективним посібником для компаній у розвитку сфер соціальної відповідальності.

Таблиця 1.4 Нормативно-правове забезпечення соціальної відповідальності компаній на національному рівні

Компонент СВ	Нормативно-правові акти
Принципи й підходи до корпоративного управління	Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України
Питання дотримання прав людини	Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про освіту», Закон України «Про відпустки».
Політика щодо персоналу	Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про професійний розвиток працівників»

Продовження таблиці 1.4

Політика у сфері охорони довкілля	Повітряний кодекс України, Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс про надра, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про відходи», Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Закон України «Про впорядкування питань, пов'язаних з радіоактивними відходами».
Корпоративна етика	Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», Закон України «Про здійснення державних закупівель»
Відносини зі споживачами	Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про рекламу», Закон України «Про захист суспільної моралі»
Соціальна політика стосовно суспільства	Закон України «Про благодійність і благодійні організації», Закон України «Про гуманітарну допомогу»

Джерело: складено автором на основі даних [19].

При створенні кодексу СВ варто орієнтуватися на зміст, який має містити ідеологічні та нормативні елементи. Ідеологічна складова відображає кредо та місію компанії, морально-етичні цінності та ідеали, декларації стратегічного управління, опис стилю керівництва та етичні принципи взаємин із зацікавленими сторонами. Нормативна частина має містити положення, які включатимуть принципи та правила ведення бізнесу, відносини із зацікавленими сторонами, тобто персоналом, акціонерами, клієнтами, інвесторами, конкурентами, екологічні питання.

Структура Кодексу СВ може включати такі розділи:

- 1) місія, мета, принципи, цілі;
- 2) структура управління СВ;
- 3) взаємодія із зацікавленими сторонами (замовниками, акціонерами, персоналом, постачальниками, місцевою громадою, НУО тощо);
- 4) відповідальна підприємницька практика;
- 5) СВ з охорони навколишнього середовища;
- 6) благодійна діяльність;
- 7) моніторинг та оцінка виконання СВ.

Структура кодексу розробляється кожною компанією з урахуванням специфіки її діяльності.

Висновки розділу:

- На початку існування ринкової економіки соціальними питаннями займалася в основному держава. Проте на даному етапі розвитку саме підприємства мають бути соціально свідомими, щоб не тільки стежити за процесом формування розміру прибутку, а й спрямовувати свою відповідну частку на забезпечення соціального ефекту;

- Соціальна відповідальність перед зовнішніми організаціями має бути не лише явищем законодавчого примусу, а й внутрішньою свідомістю кожного підприємця та кожного працівника;

- У міжнародній практиці найчастіше використовуються індексні методи оцінки корпоративної соціальної відповідальності. Проте також розрізняють дихотомію часткових та загальних, кількісних та якісних, зовнішніх та внутрішніх показників КСВ.

- Нормативно-правове забезпечення КСВ є багаторівневою структурою, серед яких: міжнародний, національний, регіональний (галузевий) та внутрішньокорпоративний рівні, кожен з яких представлений різнонаправленими групами стандартів.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

2.1 Дослідження економічних показників України

Після кризи 1998 року з метою підтримки економічного відновлення, підвищення довіри до фінансової системи України та зниження інфляції Національний банк України з 2000 року оголосив режим керованого плаваючого курсу, який діє досі де-юре. Проте з моменту свого проголошення де-факто режим був тісним зв'язком між національною валютою та доларом США з коридором близько 1%. Підтримка курсової стабільності забезпечується інтервенціями НБУ на валютному ринку, де НБУ продає або купує валюту з метою підтримки стабільного курсу гривні до долара США.

Запровадження тісного зв'язку між гривнею та доларом США позитивно вплинуло на розвиток української економіки після кризи 1998 року, створивши прив'язку номінальних цін на торговельні товари та покращивши можливості бізнесу для кращого бізнес-планування.

Сьогодні динаміка деяких фінансових показників в Україні викликає занепокоєння. Швидко зростає заборгованість підприємств, зростає фінансова доларизація (виміряна співвідношенням депозитів в іноземній валюті до всіх депозитів), значно збільшуються валютні дисбаланси. Ці негативні явища можуть свідчити про погіршення макроекономічних та фінансових результатів України в майбутньому. Продовження жорсткої політики посилення обмінного курсу може поглибити негативні тенденції у фінансовому секторі на сьогоднішній день та посилити фінансові дисбаланси. Зміни реального обмінного курсу та підвищена відкритість для великих потоків капіталу збільшують ризик того, що протидія тиску на номінальний обмінний курс

може стати неможливою, а отже, подальші різкі зміни курсу матимуть значні негативні наслідки для економічної діяльності.

Іншим суттєвим прорахунком режиму фіксованого валютного курсу є неспроможність Національного банку України проводити незалежну ГКП. Відповідно до теорії економіки неможливо одночасно мати: незалежність ГКП; фіксований обмінний курс; вільний рух капіталу.

Наприклад, при фіксованому обмінному курсі та вільному доступі до іноземного капіталу центральний банк не може використовувати такий інструмент, як процентна ставка. Наприклад, НБУ, оцінюючи поточний стан економіки, приходять до висновку, що на даному етапі для стримування перегрітої економічної активності та зниження інфляційного тиску необхідно підвищувати процентні ставки. Цей крок збільшить приплив капіталу, оскільки іноземні інвестори захочуть більшого прибутку на капітал. Це, у свою чергу, тисне на курс гривні у напрямку підвищення курсу, змушуючи НБУ купувати валюту для підтримки стабільності обмінного курсу. Погашення валюти, однак, збільшує грошову масу в гривні, що стимулюватиме економіку та сприятиме зростанню інфляції, а отже усуває наслідки початкового підвищення процентних ставок. Це означає, що при системі встановлення валютного курсу ГКП стає заручником платіжного балансу, коли приплив капіталу на рахунки поточних операцій та операцій з капіталом має вирішальне значення для формування грошово-кредитної бази. У цьому режимі дії центрального банку щодо контролю грошової маси та впливу на процентні ставки дуже обмежені, а тому вплив на інфляцію обмежений.

Попереднє обговорення недоліків режиму фіксованого валютного курсу ставить питання про оптимальний режим монетарної політики для України. Хоча центральні банки поділяють низьку та стабільну інфляцію як пріоритетну мету монетарної політики, досягнення цієї мети потребує вибору кількох монетарних режимів. У цьому контексті два основних конкурентних підходи зводяться до дискусії щодо вибору між дискрецією, тобто свободою проведення монетарної політики, та чітко визначеними правилами.

Прихильники дискретного підходу впевнені в перевагах перед свободою вибору політики, яка формується відповідно до обставин, що склалися на момент прийняття рішення. На їхню думку, рішення щодо монетарної політики мають базуватися на аналізі багатьох показників, що визначають тенденцію інфляції. Політикам доводиться брати до уваги різні чинники і на основі власних інтерпретацій вирішувати, які дії будуть найефективнішими для контролю інфляції.

Несприятливі політичні та економічні умови, нестабільність національної валюти та значне зростання цін змушують Національний банк України (НБУ) шукати нові шляхи регулювання та стабілізації української економіки. Україна переживає не найкращі часи, і нові реформи та політика мають шанс побудувати її майбутнє. Тому запровадження нової монетарної політики має значний вплив на подальший розвиток ситуації в нашій державі.

В сучасних умовах розвитку держави, що супроводжуються глобалізаційними процесами, постійні загрози цілісності фінансової системи, а отже, і фінансовій безпеці держави. Сьогодні перед Україною стоїть першочергове завдання створення відповідної системи превентивних дій, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки держави.

Для оцінки фінансової безпеки нашої держави проаналізуємо основні показники макроекономічного розвитку України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 Основні показники макроекономічного розвитку України за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи зростання/ зниження, %	
				2020 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млн грн.	3558706	3974564	4194102	111,7	105,5
Чисельність постійного населення (на кінець року), млн осіб	42,2	41,9	41,6	99,3	99,3
Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу, грн	84 329,5	94 858,3	100 819,8	112,4	106,3

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Отже, спостерігається стабільне зростання ВВП (у фактичних цінах) протягом всього досліджуваного періоду, що говорить про збільшення потужності вітчизняного виробництва. У 2020 році даний показник приріс на 111,7% порівняно з 2019 роком, а у 2021 році цей показник продемонстрував приріст 105,5%. Чисельність населення демонструє зворотною тенденцію, що свідчить про виникнення демографічної кризи. У 2020 році населення зменшилось на 0,7 млн осіб, у 2021 році даний показник знизився ще на 0,3 млн осіб. Показник ВВП у розрахунку на одну особу збільшується більшими темпами, ніж ВВП, оскільки паралельно зі зростанням внутрішнього валового продукту відбувається скорочення населення.

Основні показник зведеного бюджету України за 2019-2021 роки представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2 Основні показники Зведеного бюджету України за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи зростання/ зниження, %	
				2020 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Доходи всього, млрд грн	1442,3	1357,6	1413,0	94,1	104,1
у тому числі:	943,7	1000,5	1190,8	106,0	119,0
- податкові надходження, млрд грн					
- неподаткові надходження	62,1	86,4	89,1	139,1	103,1
- доходи від операцій з капіталом	0,2	0,2	0,2	100,0	100,0
- офіційні трансферти	167,8	118,9	33,9	70,9	28,5
- цільові фонди	0,2	0,2	0,2	100,0	100,0
Видатки всього, млрд грн	1451,5	1386,0	1655,4	95,5	119,4
у тому числі:	1415,6	981,0	1503,3	69,2	153,2
- поточні видатки					

Продовження таблиці 2.2

- капітальні видатки	33,8	34,7	38,8	102,7	111,8
Податкові надходження у % до доходів, %	26,5	25,2	28,3	95,1	112,3
Дефіцит (профіцит), млрд грн	-9,2	-28,4	-27,3	308,7	96,1
Дефіцит Зведеного бюджету у % до ВВП, %	-2,0	-2,0	-5,2	233,3	100,0

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Доходи Зведеного бюджету України у 2020 році зменшились на 84,7 млрд грн, 2021 році спостерігається зростання даного показника на 55,4 млрд грн. Стабільно зростають податкові надходження до бюджету у 2020 році цей показник зріс на 56,8 млрд грн, у 2021 році на 190,3 млрд грн. Дана тенденція пов'язана із посиленням податкового тиску на платників податку в Україні. Прогнозується і подальше збільшення податкових надходжень завдяки збільшенню розмірів активів та впровадження додаткових податків. Неподаткові надходження також зростають протягом всього досліджуваного періоду. Зменшуються лиш обсяги трансфертів у 2020 році даний показник зменшився на 48,9 млрд грн, а у 2021 році цей показник скоротився на 85 млрд грн. Загалом варто відмітити, що Державний бюджет України традиційно є дефіцитним, тобто витрати переважають дохід, що свідчить про неефективне державне управління економікою.

Проаналізуємо індекси споживчих цін, статистичні дані сформує у табл. 2.3.

Таблиця 2.3 Індекси споживчих цін в Україні, (%)

Роки	Показник	Відхилення, (+/-)
2017	113,7	1,3
2018	109,8	-3,9
2019	104,1	-5,7
2020	104,1	0
2021	110,0	5,9

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Показник к інфляції в Україні не має певної стійкої тенденції. У 2018 році спостерігається зменшення індексу споживчих цін на 3,9, у 2019 році даний показник ще зменшився на 5,7, у 2020 році він залишився на одному

рівні з 2019 роком. У 2021 році відбулось зростання цін на 5,9, що є наслідком економічної кризи викликаной пандемією коронавірусу.

Розглянемо також основні показники державного боргу України (табл. 2.4)

Таблиця 2.4 Основні показники державного боргу України за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи зростання/ зниження, %	
				2020 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд грн	78,32	84,37	90,25	107,7	107,0
у тому числі:	67,19	74,36	79,90	110,7	107,5
- державний прямий борг, млрд грн					
- гарантований державою борг, млрд грн	11,13	10,0	10,35	89,8	103,5
Державний борг (прямий і гарантований) у % до ВВП, %	60,9	50,3	60,8	82,6	120,9
Державний борг (прямий і гарантований) у розрахунку на одну особу, грн	1,9	2,0	2,2	105,3	110,0

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Загальна сума державного та гарантованого державою боргу збільшується протягом 2019-2021 років. У 2020 році борг зріс на 6,05 млрд грн, а у 2021 році даний показник збільшився на 5,88 млрд грн. Але відношення державного боргу до ВВП коливається. У 2019 році цей показник склав 60,9%, у 2020 році – 50,3%, а у 2021 році – 60,8% при нормативному значенні <60%. Основні показники бюджету Пенсійного фонду України представлені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5 Основні показники бюджету Пенсійного фонду України за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи зростання/ зниження, %	
				2020 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Власні надходження Пенсійного фонду України, млрд грн	353,9	435,0	441,8	122,9	101,6
Видатки Пенсійного фонду України всього, млрд грн	358,6	435,9	440,7	121,6	101,1
Дефіцит Пенсійного фонду України, млрд. грн.	-4,7	-0,9	1,1	19,1	-122,0
Дефіцит Пенсійного фонду України у % до ВВП, %	-3,6	-0,6	0,7	16,7	-116,7

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Власні надходження Пенсійного фонду України у 2020 році збільшились на 81,1 млрд грн, а у 2021 році даний показник зменшився на 6,8 млрд грн. Що стосується Видатки Пенсійного фонду України, то вони у 2020 році збільшились на 77,3 млрд грн, а у 2021 році даний показник збільшився на 4,8 млрд грн. Важливо зазначити, що 2020 та 2019 роки були дефіцитними для Пенсійного фонду України, але у 2021 році відбулось перевищення доходів над витратами і рік закінчився з профіцитом. Проаналізуємо в табл. 2.6 основні показники фінансового ринку України.

Таблиця 2.6 Основні показники фінансового ринку України за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи зростання/ зниження, %	
				2020 р. / 2019 р.	2021 р. / 2020 р.
Кількість фінансових установ, од., всього	2000	1945	1864	97,3	95,8
у тому числі:	940	1026	960	109,1	93,6
- фінансові компанії					
- страхові компанії	281	215	214	76,5	99,5

Продовження таблиці 2.6

- кредитні спілки	358	337	324	130,6	96,1
- пенсійні фонди	62	63	63	101,6	100,0
- ломбарди	359	304	303	84,7	99,7
Активи фінансових установ, млрд грн, всього	197,5	209,5	256,2	108,5	122,2
у тому числі:	125,3	135,9	182,1	108,5	134,0
- фінансові компанії					
- страхові компанії	63,5	63,9	64,9	100,6	101,6
- кредитні спілки	2,3	2,4	2,3	104,3	95,8
- пенсійні фонди	2,7	3,1	3,1	114,8	100,0
- ломбарди	3,7	4,2	3,8	92,4	90,5
Активи фінансових установ у розрахунку на одну особу, грн	4,68	3,24	6,16	69,2	190,1

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Загальна кількість фінансових установ зменшується з кожним роком, а обсяги активів навпаки збільшується. Дана тенденція є свідчення розвитку найбільш життєздатних та ефективних фінансових установ та припинення діяльності неконкурентних. Найбільшу частку серед фінансових установ займають фінансові компанії. Їх кількість протягом досліджуваного періоду коливається від 940 до 1026 установ.

В Україні головним суб'єктом ГКП є Національний банк України (далі — НБУ). Крім нього, у виробленні ГКП беруть участь інші органи державного регулювання — це Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Верховна Рада України. Проте вирішальна роль у розробленні та реалізації монетарної політики належить НБУ, оскільки він несе відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери.

Розглянемо динаміку грошових агрегатів в Україні за 2019-2021 рр. в табл. 2.7.

Таблиця 2.7 Динаміка грошових агрегатів в Україні за 2019-2021 рр.

Рік	Показники, млн грн				Темпи зростання/зниження до попереднього року, %			
	M ₃	M ₂	M ₁	M ₀	M ₃	M ₂	M ₁	M ₀
2019	1208859	1208557	601631	332546	-	-	-	-
2020	1277635	1273772	671 285	363629	105,7	105,4	111,6	109,3
2021	1438311	1435221	770043	384366	112,6	112,7	114,7	105,7

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Обсяг грошового агрегату M₃ у 2020 році збільшився на 68 776 млн грн або на 5,4%, у 2021 році цей показник зріс на 160 676 млн грн або на 11,2%. Обсяг грошового агрегату M₂ у 2020 році зріс на 65 215 млн грн або на 5,1%, у 2021 році даний показник збільшився на 161 449 млн грн або на 11,2%. Позитивна динаміка також спостерігається для показника грошового агрегату M₁. У 2020 році цей показник зріс на 69 654 млн грн або на 10,4%, у 2021 році цей показник збільшився на 98 758 млн грн або на 12,8%. Що стосується грошового агрегату M₀, то він також стабільно зростає протягом досліджуваного періоду. У 2020 році даний показник збільшився на 31 083 млн грн, у 2021 році відбулось зростання на 20 737 млн грн.

Компоненти грошових агрегатів розглянемо у табл. 2.8.

Таблиця 2.8 Компоненти грошових агрегатів за 2019-2021 рр.

Показники	2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	Сума, млн. грн	Питома вага, %	Сума, млн. грн	Питома вага, %	Сума, млн. грн	Питома вага, %
Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M ₀)	332 546	4,8	363 629	7,1	384 366	7,0

Продовження таблиці 2.8

Переказні депозити в національній валюті	269085	3,8	307656	6,0	385677	7,0
M ₁	601 631	8,6	671 285	13,1	770 043	14,0
Переказні депозити в іноземній валюті	606926	8,7	602487	11,7	507592	9,2
Інші депозити	284567	4,1	384571	7,5	452637	8,2
M ₂	1 208 557	17,3	1 273 772	24,8	1 277 635	23,2
Цінні папери крім акцій	2486534	35,5	257865	5,0	301454	5,5
M ₃	1 208 859	17,3	1 277 635	24,9	1 438 311	26,1
Всього	6 998 705	100,0	5 138 900	100,0	5 517 715	100,0

Джерело: складено автором на основі даних [18].

У загальному обсязі грошових агрегатів найбільшу частку займають цінні папери крім акцій у 2019 році – 35,5%, у 2020 році цей показник різко скоротився до 5%, у 2021 році збільшився до 5,5%. Помітне місце в загальному обсязі грошових агрегатів займають грошові агрегати M₃. У 2019 році цей показник склав 17,3% від загального обсягу, у 2020 році даний показник склав 24,9%, а у 2021 році він досяг значення 26,1%. Переказні депозити в іноземній валюті у 2019 році склали 3,8% від загального обсягу грошових агрегатів, а у 2020 році цей показник склав 6%, у 2021 році він ще зріс на 1% до 7%. Помітне зростання питомої ваги у загальній структурі відбулось і для показника інші депозити: у 2019 році ці агрегати склали 4,1%, у 2020 році даний показник збільшився до показника 7,5%, у 2021 році фіксується найбільша питома вага в досліджуваному періоді – 8,2%.

Аналіз динаміки грошової бази в Україні за 2019-2021 роки представлено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9 Динаміка грошової бази в Україні за 2019-2021 рр.

Роки	Грошова база, млн грн	Зміна у річному обч., %	У тому числі					
			Готівкові кошти випущені в обіг, млн грн	Зміна у річному обч., %	Переказні депозити депозитних корпорацій, млн грн	Зміна у річному обч., %	Переказні депозити інших секторів економіки, млн грн	Зміна у річному обч., %
2019	692 826,4	-	469823,6	-	346859,4	-	289564,7	-
2020	627894,2	90,6	472357,3	100,5	386954,7	111,6	293674,1	101,4
2021	594657,3	94,7	489563,2	103,6	401569,3	103,8	306589,3	104,4

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Грошова база демонструє негативну тенденцію протягом всього досліджуваного періоду. У 2020 році даний показник зменшився на 64 932,2 млн грн або на 9,3%, у 2021 році цей показник зменшився на 33 236,9 млн грн або на 5,3%. Готівкові кошти випущені в обіг демонструють зворотню тенденцію і їх обсяг збільшується щорічно. У 2020 році на 2 533,7 млн грн, у 2021 році на 17 205,9 млн грн. Тенденція до стабільного зростання помічена щодо показників переказні депозити депозитних корпорацій та переказні депозити інших секторів економіки протягом всього досліджуваного періоду.

Співвідношення готівкових грошей в обігу та ВВП за 2019-2021 роки представлено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10 Співвідношення готівкових грошей в обігу та ВВП за 2019-2021 рр.

Рік	М ₀ , млн грн	ВВП, млн грн	Співвідношення М ₀ до ВВП, %
2019	332 546	3558706	9,3
2020	363 629	3974564	9,1
2021	384 366	4194102	9,2

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Готівкові гроші займають значне місце в економіці держави, оскільки займають у 2019 році 9,3% від ВВП, у 2020 році даний показник зменшився на 0,2%, а у 2021 році незначно зріс до 9,2%.

Основні показники ГКП України представлені в табл. 2.11.

Таблиця 2.11 Основні показники ГКП України за 2019-2021 рр.

Показники	Одиниці виміру	Роки			Відхилення 2021 від 2019 р.	
		2019	2020	2021	в сумі (+; -)	в %
Валовий внутрішній продукт, ВВП	млн грн	3558706	3974564	4194102	635 396	117,9
Грошова база, Гб	млн грн	692 826,4	627894,2	594657,3	-98 169,1	85,8
Грошова маса, Мз	млн грн	994	11 027	1202	208	100,8
Швидкість обігу грошей, V	рази	2,0	2,2	2,4	0,4	120,0
Грошово-кредитний мультиплікатор, mm	рази	1,27	1,34	1,36	0,09	107,1
Коефіцієнт монетизації, K _{монет.}	рази	1,12	1,24	1,38	0,26	123,2

Джерело: складено автором на основі даних [18].

Грошова база стабільно зменшується протягом всього досліджуваного періоду. У 2020 році даний показник зменшився на 64 932,2 млн грн або на 9,3%, у 2021 році цей показник зменшився на 33 236,9 млн грн або на 5,3%. Швидкість обігу грошей збільшується кожного року на 0,2 пункти. Грошово-кредитний мультиплікатор також зростає протягом всього досліджуваного періоду.

2.2 Аналіз впливу макроекономічних факторів на соціальну відповідальності та реалізацію соціальних програм

Посилення соціальної орієнтації економіки стало важливим для політичних реформ, оскільки неможливо стабілізувати економічний розвиток

без створення соціально процвітаючого суспільства. Однак у даній роботі більше уваги приділяється оцінці ефективності державного управління національною економікою, у соціальній сфері, тому, беручи до уваги цей аспект, слід зазначити, що економічний ефект є конкретним результатом (або абсолютною величиною) ефективності. На рівні державного уряду це може проявлятися у грошовому та матеріальному вираженні, наприклад, зростання ВВП, менші витрати на виробництво товарів та послуг. Розвиток суспільства та національної економіки держави полягає в систематичному підвищенні ефективності в усіх сферах людської діяльності, що виявляється в зменшенні абсолютних та відносних витрат. Досліджуючи економічний (збільшення виробництва, прибутку) та соціальний (поліпшення умов праці, захист навколишнього середовища та здоров'я людини) ефекти, можна визначити економічну та соціальну ефективність політики відповідно.

Слід також зазначити, що в сучасних економічних умовах ефективність соціальної діяльності означає неприпустимість збільшення виробництва або прибутку через погіршення умов праці, шкоду для навколишнього середовища, зниження інших показників життя людини.

Ефективність соціальних дій є узагальненим, інтегрованим показником якості соціального захисту та явищем, яке впливає на безліч різних соціальних факторів, що впливають на загальний добробут людини. Визначення ефективності соціальної діяльності залежить від конкретної науково-практичної мети. Вона визначається як внутрішніми властивостями системи соціального забезпечення, так і умовами, в яких система функціонує. Якщо мова йде про оцінку ефективності соціальної сфери на рівні державного управління національною економікою, необхідно враховувати критерії ефективності соціальної діяльності.

Критерії соціальної активності визначають цілі та завдання соціальних служб. Цілі соціальної діяльності можна розглядати на рівні окремих регіонів, поселень, повітів та конкретних груп населення. Вони повинні враховувати соціально-економічну, моральну, психологічну, екологічну та політичну

ситуацію, що склалася в умовах гострої економічної кризи в Україні. Вони повинні бути невіддільними від процесу виходу України з економічної кризи та стабілізації соціального статусу населення.

Критерії ефективності соціальної діяльності повинні відображати ефективність усіх видів, форм і методів надання соціальних послуг для різних категорій населення (пов'язаних з оцінкою співвідношення результатів (ефектів) та витрат, пов'язаних з наданням цих результатів):

- показати, наскільки продуктивною є діяльність соціальних установ та служб у сучасних умовах реформ в Україні (пов'язаних з оцінкою завдань, покладених на органи виконавчої влади);
- відображати ступінь управління соціальною діяльністю (пов'язану з ефективністю управлінського персоналу).

Визначаючи критерії ефективності соціальної діяльності, слід дотримуватися загального принципу - мінімум матеріальних, фінансових та трудових витрат та максимальний практичний результат у вирішенні соціальних проблем слабших, вразливих груп населення.

Кожен критерій може містити групу якісних та кількісних показників, що розкривають його зміст і вказують на ступінь досягнення цілей, тобто більш детальні характеристики, необхідні для практичного аналізу стану та оцінки соціальної діяльності. Але критеріями можуть бути не будь-які ознаки держави, в даному випадку - соціальна активність, а лише ті, що відповідають необхідним вимогам.

Оцінка ефективності функціонування соціальної сфери на рівні державного управління національною економікою повинна враховувати як досягнення за кількісними параметрами, так і за якісними характеристиками. При оцінці результату співвідношення фінансових, матеріальних, трудових, часових та інших витрат до рівня досягнення стратегічних і тактичних цілей отриманий результат порівнюється з прийнятими стандартами соціальних послуг.

Визначаючи ефективність соціальної сфери на рівні державного управління національною економікою, слід враховувати не ефективність загалом, а ефективність системи соціального забезпечення державного управління національною економікою.

Особливу увагу при оцінці ефективності державного управління національною економікою слід також приділити методам оцінки ефективності соціальної сфери. Вони досить різноманітні. Одним з основних методів є метод комплексного підходу до вирішення соціальних проблем.

Слід здійснити ряд дій для вирішення проблем у соціальній сфері в її проявах, а не для вирішення проблемної сфери соціальної політики (наприклад, соціальної сфери). Слід додати, що повинен бути індивідуальний підхід, тобто цілеспрямовані дії при вирішенні проблем з певним напрямком соціальної політики, що повинно дати комплексний ефект при визначенні оцінки соціальної активності. В основному це пов'язано з предметом оцінки результативності. Наприклад, у системі соціального забезпечення необхідно визначити базову оцінку ефективності різних структур системи.

Після встановлення основного рейтингу продуктивності розкриваються його більш детальні характеристики. У цьому випадку більш детальними характеристиками можуть бути: форми та методи управління соціальним захистом, результати соціальної діяльності за визначений проміжок часу, результати реалізації цільових програм соціального захисту. Існують і інші методи оцінки ефективності соціальної сфери: методологічна оцінка ефективності форм та методів управління; методи оцінки ефективності соціальної діяльності; методи оцінки реалізації цільових програм.

Важливу роль в оцінці ефективності соціальних послуг слід відводити проблемі якості та рівня послуг. В ході вирішення цієї проблеми з'являються більш детальні теми оцінки ефективності, такі як: види послуг, форми, методи та технології соціальних послуг; результати соціальних послуг. Для оцінки цього виду послуг використовуються такі методи: оцінка ефективності видів

соціальних послуг; оцінка ефективності форм, методів та високих технологій соціальних послуг; оцінка результатів роботи соціальних служб.

В результаті аналізу методів оцінки результатів у різних галузях можна помітити, що, незалежно від специфіки галузі та подібності деталізації предметів оцінки, загальною основою різних методів є методи оцінки. Систематизація цих методів показала можливість їх використання у сфері соціальних послуг. Це такі методи оцінки ефективності, як задоволення потреб, параметричні, вартісні, динамічні, систематичні, експертні, опитування, інтерв'ю.

Соціальна активність завжди вимагала об'єктивної оцінки, одним із найефективніших інструментів якої є соціальна норма. За відсутності цих соціальних норм неможливо встановити рівень ефективності соціальної діяльності державного управління. Відсутність соціальних стандартів ускладнює аналіз даних усіх, отриманих під час вивчення діяльності державного управління в соціальній сфері. Тому необхідно розробляти соціальні стандарти на основі критеріїв оцінки ефективності соціальної сфери на рівні державного управління.

Порядок цієї роботи повинен бути таким:

- по-перше спочатку встановлюються критерії;
- по-друге, він визначає показники, які роблять ці критерії конкретними та точними;
- по-третє, встановлюються соціальні стандарти, які узгоджуються з показниками соціальної активності.

З вищесказаного випливає, що можна розробити критерії та показники на основі соціальних стандартів надання державних послуг. Однак слід зазначити, що дотепер не було знайдено єдиної моделі оцінки ефективності державного управління в соціальній сфері, не розроблено жодного показника соціальної ефективності, проте розроблено багато таких моделей, десятки критеріїв ефективності державне управління. У зв'язку з цим слід зазначити, що неефективність управління - це неможливість досягнення мети.

Однак його досягнення є досить складним критерієм ефективності державного управління національною економікою, оскільки, згідно з [5, с. 5], національна економіка є складною системою, що складається з сукупності взаємопов'язаних галузей, галузей та галузями економіки. Не всі його цілі можна виміряти.

З цієї причини має існувати набір критеріїв його ефективності, багато з яких неможливо визначити кількісно. Певні критерії можуть бути передбачені в контексті кількох цілей, для яких досягнення, безумовно, важливі.

При розробці соціальних стандартів державних послуг важливо визначити, який із багатьох критеріїв ефективності використовувати і чому. Яку з моделей ефективності соціальної діяльності державного управління використовувати. Можливо, вам доведеться використовувати кілька моделей. Використання декількох, а не однієї моделі ефективності державного управління дозволяє: покращити їх спостережливість, знання практики соціальної діяльності; скласти план дій; окреслити послідовність кроків у процесі створення соціальних стандартів.

Ці стандарти періодично оновлюються з урахуванням впровадження нового обладнання, технології, організації господарської діяльності в конкретній галузі соціальної сфери. Наприклад, при прогнозуванні екологічних заходів виправдано забезпечити необхідні ресурси, економічну доцільність (економічну ефективність) та соціальний вплив для цих заходів. Соціальний ефект від природоохоронних дій виявляється у запобіганні соціальній шкоді, яка могла б виникнути за відсутності екологічних дій. Така шкода проявляється погіршенням екологічних умов життя, збільшенням захворюваності, збільшенням витрат на лікування та скороченням тривалості життя. Прогнозуючи розвиток освіти, ми не повинні забувати, що її основною метою є задоволення потреб людей, які користуються освітніми послугами, успішний розвиток духовних та інших здібностей, розвиток творчого потенціалу людини та суспільства загалом. Досягнення цієї мети має як соціальний, так і економічний ефект.

Визначаючи соціальну ефективність освіти, основна увага повинна бути зосереджена на особистих характеристиках та елементах способу життя та способу життя. Соціальна ефективність оцінюється за допомогою таких показників, як: позитивний вплив освітнього процесу на розвиток найкращих якостей особистості та створення комфортних умов життя, покращення аспектів зв'язків з громадськістю, створення відкритого громадянсько-демократичного суспільства. Рівень освіти населення посилює соціальну захищеність людини та підвищує престиж держави у світовій спільноті.

Ресурси, витрачені на освіту та підготовку кваліфікованих робітників та спеціалістів, окупаються економічно завдяки тому, що протягом багатьох століть спостерігається вища продуктивність праці, що забезпечує збільшення національного доходу. Адже відомо, що головним фактором зростання національного доходу є підвищення продуктивності праці.

Тому, враховуючи, що стратегічною метою України з точки зору трансформації, спрямованої на поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного управління, є побудова соціально орієнтованої ринкової економіки, слід зазначити, що аналіз стану та концепції економічної реформи не призводить до конкретних цілей, науково передбачалася соціальна спрямованість економічної реформи та наслідки її впливу на соціально-економічний розвиток країни в цілому та її регіонів. Необхідно орієнтувати суспільство збільшеного відтворення, його фази, складні соціально-економічні процеси, зокрема працю, його організацію, трудові ресурси, підготовку висококваліфікованої робочої сили, розподіл прибутку, вплив ринкових відносин на існування населення.

У наборі критеріїв та детальних показників для оцінки ефективності державного управління соціальною діяльністю найважливішим є значне зростання, особливо завдяки новітнім технологіям, творчому характеру праці, виправданому попиту на товари та послуги, збільшеній тривалості життя та найдовше продуктивне довголіття, що забезпечує порівнянність зв'язків між

зонами відтворення; визначення умов для збереження та розвитку популяційного генофонду.

При переході до ефективної ринкової економіки важливо забезпечити порівняння існуючих зв'язків між різними сферами відтворення життя, визначити умови для збереження та розвитку генофонду народів країни та її регіонів.

Слід проаналізувати основні соціальні індикатори та визначити позиції цих показників у загальній системі державного управління соціальною сферою.

Таблиця 2.12 Аналіз основних соціальних індикаторів України за 2019 – 2021 рр.

№ з/п	Показники	Роки		
		2019	2020	2021
1	Обсяг ВВП на душу населення, грн	46210,2	55853,5	70224,3
2	Частка заробітної платні у ВВП, %	3,7	3,1	3,6
3	Середньомісячна заробітна платня, грн	5230	6475	8777
4	Середньомісячна пенсія, грн	1700	1886,78	2446,56
5	Сума заборгованості з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат, млн грн	1320,1	1880,8	1791,0
6	Рівень безробіття, %	9,1	9,3	9,5
7	Сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення, грн	78,9	97,6	81,8

Джерело: складено автором на основі даних [18].

З вищенаведеної таблиці ми можемо побачити, що обсяг ВВП на душу населення протягом 2019 – 2021 рр. зростає: у 2020 зріс на 20,87% порівняно з аналогічним періодом 2019 р., а у 2021 р. на 25,73% порівняно з 2020 р. Частка заробітної платні у ВВП у 2020 р. знизилась на 16,22% порівняно з періодом 2019 р., а у 2021 р. зросла на 16,13% порівняно з 2020 р. Середньомісячна заробітна платня у 2020 р. зросла на 23,80%, а в 2021 р. зросла на 35,55% порівняно з аналогічним періодом 2020 р., зокрема це зростання спричинене підвищенням розміру мінімальної заробітної плати.

Середньомісячна пенсія протягом 2019 – 2021 рр. мала тенденцію до зростання: у 2020 р. зросла на 10,99%, а у 2021 р. – на 29,67% порівняно з аналогічними періодами попередніх років. Сума заборгованості з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат є перемінною: у 2020 р. зріс на 42,47% в порівнянні з аналогічним періодом 2019 р., а у 2021 р. даний показник знизився на 4,77% порівняно з 2020 р. Рівень безробіття збільшувався протягом 2019 – 2021 рр. у 2020 р. показник зріс на 2,20%, а у 2021 р. на 2,15%. Сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення є перемінною: у 2020 р. даний показник зріс на 23,70%, а у 2021 р. він знизився на 16,19% порівняно з 2020 р.

2.3 Аналіз соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм

Тому завдання соціального управління тісно пов'язані з такими поняттями, як: стимулювання економічного зростання та підпорядкування виробництва інтереси споживачів, посилення мотивації до праці та підприємництва громадян, забезпечення певного рівня життя та соціального захисту населення, збереження культурної та природної спадщини, національної самобутності.

До державних та муніципальних джерел фінансування соціальної сфери належать:

1) бюджетні джерела фінансування:

- державний бюджет (податкові надходження);
- місцевий (комунний) бюджет (податкові надходження, міжурядові трансферти);

2) позабюджетні джерела фінансування:

- фінансові ресурси державних та комунальних позабюджетних соціальних фондів;

- власні ресурси державних та органів місцевого самоврядування у сфері соціальних послуг.

До приватних джерел фінансування соціальної сфери належать:

- недержавні позабюджетні соціальні фонди;
- заощадження домогосподарств та прибуток приватних організацій для оплати соціальних послуг;
- власні ресурси приватних організацій у сфері соціальних послуг (доходи від бізнесу, відсотки, позики тощо);
- благодійні фонди;
- кошти громадських організацій.

Основними елементами системи бюджетного фінансування соціальної сфери є державні гарантії, а їх розмір визначається не тільки соціальними, а й економічними завданнями держави. З економічної точки зору важливо враховувати два напрямки.

Перший - забезпечити відтворення трудових ресурсів, другий - створити умови для держави та муніципалітетів формувати максимально можливий рівень розвитку «людського капіталу» при наявних обмежених ресурсах.

Другий напрям особливо важливий при переході до постіндустріальної фази економічного розвитку та перетворення людського фактора в основний фактор економічного зростання. Саме в галузі соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта, культура) закладаються основи економічного та соціального прогресу.

Водночас вимоги сучасної економіки включають обмеження державних витрат та підвищення ефективності використання бюджетних коштів для економічного зростання. Тому важливо знайти оптимальне поєднання цих взаємозалежних факторів.

Управління соціальними процесами та соціальною сферою на всіх рівнях є дуже складною та складною системою. Головною метою цього виду управлінської діяльності є вплив на соціальну сферу, безпосередньо пов'язану із задоволенням матеріальних і духовних потреб людини, функціонуванням

соціальної інфраструктури та наданням соціальних благ та послуг. Тому слід погодитися з В. Лобасом, що досягти цього можна лише шляхом формування моделі розвитку, заснованої на ефективній співпраці різних соціальних груп. На наш погляд, така співпраця є основою забезпечення соціальної стабільності суспільства, що, в свою чергу, є запорукою створення в Україні економіки, заснованої на знаннях [4].

Тому можна зробити висновок, що нереально активізувати інноваційні процеси у всіх сферах українського суспільства, не створюючи системи співпраці між різними соціальними групами. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити умови, які дозволять пришвидшити формування інститутів-партнерів різних соціальних груп, розвиток інтелектуальної сфери, що вимагає зміни методології управління соціальною сферою.

Цей висновок підтверджує позицію Є. Лібанової, яка стверджує, що модернізація української економіки повинна базуватися на інтелектуалізації професійних колективів, посиленні оптимістичних соціальних очікувань, підготовці та творчості службовців [5, с. 52]. Управляючи соціальною сферою, важливо створити умови для колективної творчості, праці та духовного підйому людей, об'єднаних високоорганізованою спільною працею.

Нам потрібні радикальні зміни буквально у всіх аспектах соціального життя. Це означає, що в рамках модернізації української економіки держава покликана зосередити свої зусилля на прискореному зростанні інтелектуального потенціалу України, створюючи умови для попиту на результати інтелектуальної праці у всіх сферах життя суспільства. Водночас слід зазначити, що українське підприємництво може суттєво сприяти збільшенню інвестицій у людські ресурси, підвищенню освітнього та культурного рівня населення, покращенню стану здоров'я, покращенню якості продукції та послуг та створенню сприятливого екологічного середовища.

Створення системи ефективної взаємодії між владою та бізнесом є дуже важливим кроком на шляху до взаємної соціальної відповідальності на шляху до громадянського суспільства та верховенства права з ефективною

соціальною політикою. Раціональна система співпраці різних соціальних груп опосередковує необхідність соціального миру як однієї з головних умов політичної та економічної стабільності та соціального прогресу в суспільстві.

Поєднання методів кількісного та якісного аналізу найкраще допомагає оцінити ефективність соціальної діяльності. Використання якісних методів дозволяє повною мірою оцінити інтереси та потреби представників соціальної групи, позиції всіх зацікавлених сторін та їх систему пріоритетів, допомагає зрозуміти економічний, політичний та соціальний контекст процесу соціальної відповідальності.

Оцінка будь-якого предмету та напрямку корпоративної соціальної відповідальності будь-яким методом вимагає використання певної системи показників. Існують часткові та загальні кількісні та якісні зовнішні та внутрішні показники для оцінки корпоративної соціальної відповідальності.

З метою виявлення факторів, що гальмують реалізацію корпоративної соціальної відповідальності, визначення умов та перспектив її активізації, пропонується науково-методологічний підхід до оцінки корпоративної соціальної відповідальності, який базується на таких положеннях: з урахуванням обох внутрішні та зовнішні прояви соціальної відповідальності; врахування як результатів фінансової звітності компанії, так і соціальних інвестицій; зосередження уваги на обмеженій кількості показників (що робить методологічний підхід придатним для практичного впровадження).

Критеріями загальної ефективності соціального державного управління є ті, які дають можливість помітити і, що бажано, виміряти ступінь задоволення зрілих потреб, інтересів та цілей суспільства, окремої соціальної групи, конкретної особи, яку адміністрація досягає публічно. На їх основі ми можемо визначити найважливіше: відносини між державним управлінням та суспільством та готовність перших забезпечити динаміку та гармонію для останніх.

З точки зору раціональності та ефективності державного управління важливо, щоб задоволення потреб та вирішення проблем, які вони

породжують, були стабільними, надійними та безповоротними, з належною повнотою та в потрібний час, з оптимальним використанням державних коштів. Критерії загальної соціальної ефективності спрямовані на спрямування державного управління на потреби та проблеми суспільства та характеристику управлінського рівня їх вирішення. Вони повинні логічно враховувати не лише наслідки суспільного виробництва, але й соціальні наслідки їх споживання, не тільки економічні, але й соціальні, духовні, ідеологічні, психологічні, політичні, історичні, екологічні, демографічні, тобто повну коло явищ, взаємозв'язків та процесів, необхідних для нормального життя людини.

Критерії загальної соціальної ефективності державного управління включають:

- рівень продуктивності праці, співвіднесений із світовими параметрами за окремими її видами;
 - темпи та масштаби зростання національного багатства;
 - рівень життя в порівнянні з розвиненими країнами;
- впорядкованість, безпека, довговічність і надійність соціальних відносин, їх відтворення з посиленням позитивного ефекту.

Наведені узагальнюючі критерії загальної соціальної ефективності державного управління різняться у сферах суспільного життя. Загальна соціальна ефективність державного управління досягається завдяки зусиллям двох елементів системи: держави у формі її органів та посадових осіб та суспільства, об'єктів та структур самоврядування, якими керують. Ця ефективність є сукупною і не дає чіткого уявлення про внесок кожного з цих компонентів.

Загальний вплив групи факторів на державне управління визначається множенням ймовірності того, що цей фактор буде його впливом, і розраховується підсумкова і зважена оцінка для підприємства. Загальна оцінка вказує на ступінь впливу на діяльність підприємства та визначає необхідність визначення способів реагування на поточні та очікувані фактори

навколишнього середовища. В табл. 2.13 представлена загальна оцінка факторів середовища.

Таблиця 2.13 Загальна оцінка факторів середовища в Україні (2022 рік)

Фактор	Імовірність прояву фактору, P ($0 \div 1$)	Значимість фактора, $I(1 \div 5)$	Загальна оцінка впливу фактору, $P \times I$	Засоби реагування на прояв фактору
1	2	3	4	5
Економічні фактори				
Рівень інфляції	0,5	2	1	Зменшення витрат
Рівень безробіття	0,2	5	1	Впровадження дотацій для збереження робочих позицій
Падіння ВВП	0,8	2	1,6	Підвищення виробництва
Падіння заробітної плати	0,3	4	1,2	Фіксування мінімальної ставки
Політико правові фактори				
Обмеження свободи підприємств	0,5	3	1,5	Впровадження стимулів для продовження діяльності
Обмеження свободи інформації і незалежність ЗМІ	0,2	1	0,2	Впровадження нової комунікаційної політики
Можливість воєнних дій в країні.	1	5	5	Укріплення обороноздатності
Соціокультурні фактори				
Демографічна структура населення	0,5	4	2	Перепрофілювання ключових сфер
Мова	0,1	1	0,1	Проведення об'єднаної кампанії
Відтік працездатного населення з країни	0,8	3	2,4	Обмежувальні закони
Технологічні фактори				
Повернення економіки на попередню стадію розвитку	0,5	4	2	Розвиток інновацій
Зникнення доступу до новітніх технологій	0,2	4	0,8	Перемовини по заохоченню притоку новітніх технологій

Джерело: Складено автором на основі власних досліджень.

Загальна оцінка впливу:

$$\text{Економічні фактори} = 1 + 1 + 1,6 + 1,2 = 4,8$$

Політико правові фактори = $1,5 + 0,2 + 5 = 6,7$

Соціокультурні фактори = $2 + 0,1 + 2,4 = 4,5$

Технологічні фактори = $2 + 0,8 = 2,8$

Аналіз показує, що найбільш важливішим факторами є очевидно політико правовий.

Висновки розділу:

- Стратегічною метою України з точки зору трансформації, спрямованої на поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного управління, є побудова соціально орієнтованої ринкової економіки;

- У наборі критеріїв та детальних показників для оцінки ефективності державного управління соціальною діяльністю найважливішими є значне зростання, особливо завдяки новітнім технологіям, творчому характеру праці, виправданому попиту на товари та послуги, збільшеній тривалості життя та найдовше продуктивне довголіття;

- Серед проаналізованих факторів найбільший вплив має політичний фактор. Існування соціально-орієнтованої економіки неможливо при такому рівні нестабільності. Інші фактори теж знаходяться поза нормою і хоч і з другорядним пріоритетом, але теж є обов'язковими для реформування. До 2022-го року єдиною групою факторів, що потребувала втручання була пов'язаною з економічними показниками.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

3.1 Зарубіжний досвід соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм

Щоб зрозуміти сутність моделей управління та простежити в них прояви соціальної відповідальності, необхідно враховувати історичні витоки та розвиток цих моделей.

У XX столітті розмежування світових економічних систем відбувалося переважно по лінії «капіталізм» — «соціалізм». Наприкінці 1980-х років, з крахом радянського режиму, вчені почали все більше звертати увагу на те, що сам капіталізм відрізняється соціально-економічними, політичними та ідеологічними відносинами. При цьому в теорії менеджменту склалися дві основні моделі: англосаксонська (або англо-американська) і ренська (або європейська).

Англосаксонська модель реалізується в США, Канаді, Великобританії, Ірландії, Австралії, Новій Зеландії та ін. Рейнська модель представлена в Німеччині, більшій частині континентальної Європи (особливо в скандинавських країнах) та Японії [5].

Англосаксонська модель управління — це управління в інтересах акціонерів. Можна сказати, що ця модель управління недостатньо відповідає принципам соціальної відповідальності. Рівень захисту працівників в англосаксонській моделі управління низький. Таким чином, корпорації прагнуть перекласти завдання адаптації до ринкових умов, що швидко змінюються, на плечі співробітників, продовжуючи отримувати високі прибутки. У цій моделі управління корпоративною соціальною

відповідальністю розглядається як моральне право власників і менеджерів бізнесу.

Рейнська модель управління цілком протилежна. Підприємства сприймаються як «спільна справа», «людська спільнота» і навіть «виробнича сім'я» (табл. 3.1).

Сьогодні в сучасному світі існує кілька бізнес-моделей СВ. Кожна з них відтворює соціально-економічний устрій країни. Найпоширенішими з них є американська (американська), континентальна (європейська чи континентальна), японська (азіатська) та змішана (корпоративна) моделі [6].

Американська модель характеризується тим, що завдяки сутності американського підприємництва, яке базується на максимальній свободі суб'єктів господарювання, багато сфер суспільства залишаються саморегульованими і донині. Таким чином, трудові відносини між працівником і роботодавцем є предметом двостороннього договору. Право більшості американців на охорону здоров'я — це право громадян вибирати, чи користуватися закладом охорони здоров'я, що є наріжним каменем добровільного медичного страхування. Державне регулювання у цих сферах зачіпає лише основні невід'ємні права членів суспільства. Таким чином, усі ініціативи корпоративної соціальної відповідальності є, по суті, добровільними для корпорації. У США розроблені численні механізми участі бізнесу в соціальній підтримці суспільства — велика кількість корпоративних фондів, метою яких є вирішення різноманітних соціальних проблем через бізнес. Аналіз видання показує, що американський бізнес зацікавлений у добровільних внесках на освіту, пенсійних та страхових програмах працівників та інших соціально значущих програмах. Суспільно активна поведінка корпорації підкріплюється відповідними податковими пільгами та компенсаціями, які закріплені федеральним законом. Від оподаткування податку на прибуток звільняються лише підприємства, які здійснюють благодійну діяльність в одній із трьох сфер: культура, наука та охорона здоров'я, а виплата пільг здійснюється лише після внесення відповідним

міністерством до переліку підприємств, звільнених від оподаткування. Сполучені Штати мають мінімальне державне втручання в приватний сектор, але, тим не менш, мають традицію систематичної участі бізнесу та уряду у фінансуванні різноманітних неприбуткових проектів [7].

На відміну від Сполучених Штатів, європейські корпорації частіше обмежують свою відповідальність перед суспільством. Європейська (континентальна) модель соціальної відповідальності не є відкритою лінією поведінки для компанії і загалом регулюється нормами, стандартами та законами окремих країн. Тому більшість соціальних проблем пов'язані з етичною відповідальністю європейських компаній. Європейці зовсім не довіряють приватному сектору, що пояснює вищий рівень уваги суспільства до бізнесу. Наприклад, йдеться про ядерну енергетику, випробування на тваринах, генну інженерію тощо. Благодійність не так популярна в Європі, як у Сполучених Штатах. Таку ситуацію можна пояснити високим загальним рівнем податкового навантаження, яке значно вище, ніж у США. У результаті європейські компанії беруть участь у благодійній діяльності лише через законодавчо встановлені механізми. У багатьох європейських країнах компанія має законодавче медичне страхування та медичне страхування, пенсійне регулювання та низку інших соціальних питань [8].

Японська модель передбачає соціальну згуртованість на рівні компанії та ділову згуртованість на рівні промислової групи. Корпоративна соціальна відповідальність Японії підтримується культурними традиціями країни. Японська модель характеризується активною роллю держави, яка тривалий час бере участь у стратегічному плануванні підприємств. Управління бізнесом орієнтується не тільки на отримання прибутку; ґрунтується на правильному сприйнятті життя, суспільства та навколишнього світу, усвідомленні своєї відповідальності перед суспільством та прагненні до прогресу цивілізації в цілому. Робітник вважається членом «своїх» сім'ї, тому його обов'язки та права виходять далеко за межі його звичайних трудових обов'язків. Корпорація, у свою чергу, підтримує людей протягом усього життя – вони

допомагають купити квартиру, надають матеріальну допомогу на народження дітей та їхнє навчання, виплачують щедрі вихідні допомоги та корпоративні пенсії [9].

Останніми роками, завдяки розвитку великого бізнесу, змішана модель, тобто корпоративна соціальна відповідальність, стала найпопулярнішою в Європі. Ця модель фокусує бізнес на трьох сферах соціальної ініціативи: економіці, зайнятості та навколишньому середовищі. Відповідальність бізнесу включає умови праці, заробітну плату, дивіденди для акціонерів, виробництво високоякісної продукції та послуг, охорону навколишнього середовища, зайнятість у певному регіоні, реалізацію соціальних ініціатив. Відповідальність за реалізацію регіональних соціальних проблем здійснюється через конкурсні субсидії у співпраці з органами місцевого самоврядування. Корпоративна діяльність зазвичай регулюється нормами, стандартами та законами відповідних держав. У багатьох європейських країнах обов'язкове медичне страхування, пенсійне регулювання та охорона навколишнього середовища закріплені в законі.

3.2 Шляхи удосконалення соціальної відповідальності та реалізації соціальних програм

Специфіка державного управління у сфері соціальної роботи полягає у розширенні можливостей та незалежності громадян у подоланні життєвих проблем, встановленні контактів із соціальними службами та іншими організаціями, які мають необхідні ресурси та надають відповідні соціальні послуги. Державні та недержавні соціальні послуги як один із напрямків соціальної роботи становлять систему соціальних послуг.

Соціальна підтримка надається соціальними службами у формі соціальних, соціально-медичних, психологічних, педагогічних, соціально-правових служб, матеріальної допомоги, соціальної адаптації та реабілітації відповідних категорій громадян. У сфері соціальної роботи практична

діяльність соціальних служб повинна бути спрямована на: організацію та надання конкретної допомоги, встановлення необхідних контактів та контактів; соціальна підтримка людей певних категорій у певний період життя, організація моніторингу ситуації для захисту їх прав; представництво інтересів громадян, які потребують допомоги, коли вони не можуть зробити це самостійно; вплив на органи влади та управління з метою покращення якості послуг та соціального захисту; інформування органів влади на різних рівнях про фактори, які негативно впливають або можуть вплинути на життя відповідних соціальних груп.

З метою вдосконалення системи соціальних послуг слід більше уваги приділяти показникам якості: ефективності, спрямованості, індивідуального підходу, своєчасності, доступності, відкритості, поваги до отримувача соціальних послуг, професіоналізму соціального працівника.

У той же час практичне спрямування соціальної роботи повинно враховувати дотримання певних правил:

- соціальну роботу слід розглядати як невід'ємну частину системи державного управління, що включає послуги, освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, відпочинок;
- головною функцією системи соціальної роботи має бути забезпечення захисту прав та створення умов для розвитку потенційних можливостей для особистості;
- характер системи соціальної роботи повинен визначатися специфікою зв'язків та взаємозв'язків між структурними елементами та враховувати вплив як внутрішніх, так і зовнішніх факторів;
- проектування моделі соціальної роботи повинно базуватися на одному системоутворюючому факторі з урахуванням потреб груп громадян, що перебувають у складній соціальній ситуації.

Підвищення ролі громади у здійсненні державного управління соціальною роботою передбачає налагодження та підтримку співпраці,

розвиток існуючих можливостей, надання технічної допомоги для зміцнення та підвищення ефективності роботи громади.

У контексті соціальної роботи соціальна активація - це поєднання багатьох процесів, а саме: залучення громадян до обговорення та усвідомлення існування проблем соціально чутливих категорій у громаді; визначення бажаних та можливих рішень для спільноти для вирішення цих проблем; окреслення кола людей та мережі установ та установ, які можуть вирішувати проблеми та вести з ними переговори; розвиток громадських організацій, які можуть допомогти вирішити соціальні проблеми тощо.

Пріоритетами державного управління у сфері соціальної роботи є створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування належних умов для соціальної підтримки та соціально-правового захисту вразливих груп, повноцінний розвиток, забезпечення розвитку дітей у сприятливих умовах, дотримання їх права, запобігання соціальному сирітству, сімейний потенціал, надання послуг сім'ям, які опинились у важкій життєвій ситуації тощо.

Основними напрямками поліпшення умов, форм і методів соціальної роботи на сучасному етапі є:

- вдосконалення діяльності органів опіки та піклування щодо протидії соціальному будинку дитини, надання сім'ям з дітьми якісних соціальних послуг, спрямованих на підтримку виховної функції сім'ї;
- розробка та затвердження порядку співпраці суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та підлітками у процесі виявлення дітей, які залишились без піклування батьків, сімей з дітьми, які опинились у складній життєвій ситуації, надання послуг та соціальної підтримки таким дітям та сім'ям;
- затвердження державних стандартів надання соціальних послуг людям, які опинились у складній життєвій ситуації;
- надання соціальної підтримки батькам, які з якихось причин (через тривалу хворобу, інвалідність, бідність, безробіття тощо) не можуть належним

чином утримувати дитину, сім'ї з дітьми-інвалідами та соціальну допомогу дітям, батьки яких є економічними мігрантами;

- надання широкого спектру соціальних, освітніх та медичних послуг за місцем проживання соціально незахищеним верствам населення, послуг у реабілітаційних закладах відповідно до індивідуальних програм реабілітації;

- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації соціальних працівників щодо надання соціальних послуг у сфері захисту прав людей, що перебувають у складній життєвій ситуації тощо. Важливим напрямком вдосконалення системи державного управління у сфері соціальної роботи є співпраця органів державної влади з громадськими організаціями. В Україні елементи соціального договору лише починають впроваджуватися, і вони успішно діють у багатьох країнах, де соціальна робота вважається пріоритетом для соціальних служб та соціальних працівників.

Варто звернути увагу на позитивну вітчизняну практику громадських організацій у галузі захисту прав дітей. Зокрема, вони є одним із важливих факторів, що впливають на рішення державного управління у цій галузі, та становлять ефективний механізм реагування на системні проблеми та гучні порушення прав дітей. Зокрема, громадські організації стали ініціаторами та активними учасниками процесів деінституціоналізації, розробляючи інноваційні рішення у сфері реформування гуртожитків з урахуванням інтересів дітей та за їх участю. Активізація діяльності громадських організацій зосереджується на організації допомоги внутрішньо переміщеним особам та захисту прав дітей, які постраждали від бойових дій та збройних конфліктів, що охоплює широкий спектр послуг: гуманітарна допомога дітям та їх батькам, психологічна підтримка у підтримці їх психіки. підтримка здоров'я та інтеграція у нові громади тощо.

Для покращення якості соціальних послуг як напряму соціальної роботи важливо інформувати населення про соціальні послуги; запровадження державних стандартів соціальних послуг; визначення критеріїв діяльності

постачальників соціальних послуг; впровадження технології оцінки потреб, запровадження механізму моніторингу та контролю якості соціальних послуг. Сучасний етап модернізації системи соціальних послуг характеризується переходом до ринку соціальних послуг у комуні та здійснюється за трьома напрямками: розвиток ринку соціальних послуг; розробка практичних інструментів (нормативна база для стандартів, соціальні закупівлі, моделі надання послуг тощо); модернізація існуючої інфраструктури [6, с. 187].

Висновки розділу:

- В сучасному світі існує кілька бізнес-моделей соціальної відповідальності. Найпоширенішими з них є американська (американська), континентальна (європейська чи континентальна), японська (азіатська) та змішана (корпоративна) моделі;

- З метою вдосконалення системи соціальних послуг слід більше уваги приділяти показникам якості: ефективності, спрямованості, індивідуального підходу, своєчасності, доступності, відкритості, поваги до отримувача соціальних послуг, професіоналізму соціального працівника;

- Важливим для оптимізації системи соціальних служб є ефективна реалізація механізму соціального замовлення, що сприяє активному формуванню ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією з боку їх виробників, поліпшенню якості, посиленню цільового спрямування, наближенню їх до споживач, наскільки це можливо; залучення до соціальної сфери додаткових недержавних заходів тощо.

ВИСНОВКИ

Соціальна відповідальність (держави, бізнесу, людини) як особливий вид суспільних відносин і закономірний результат розвиненої соціально орієнтованої економіки також є важливим показником економічної, соціальної та політичної зрілості суспільства.

В індустріально розвиненому суспільстві з ринковою економікою виникає об'єктивна необхідність переходу до соціально відповідальних відносин, що обумовлена рядом економічних і соціальних факторів. Таким чином, найближчим часом усі сторони соціально-трудова відносин в Україні мають зайняти свої ніші в регулюванні національного економічного простору з метою його соціалізації: головним завданням профспілок має стати фактичне покращення збуту робочої сили. Підприємці повинні усвідомлювати, що успіх їх діяльності залежить від соціальної ситуації в країні та на підприємстві, а отже - враховувати інші, ніж збагачувальні, цілі підприємництва та життя людини загалом; держава повинна виконувати закон і створювати механізм заохочення (особливо економічних) сторін до вирішення проблем через соціальне партнерство.

Таким чином, відносини між соціальною державою, підприємствами та свідомими громадянами мають формуватися на основі взаємної відповідальності, що є специфічним способом обмеження політичної влади держави та створення цивілізованих рамок для підприємництва та поведінки людей. Це проявляється у прийнятті державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, у реальній відповідальності державних органів і посадових осіб за виконання своїх обов'язків перед суспільством і громадянами. Держава добробуту закріплена в конституції та гарантує природні права людини, які постійно розширюються, вдосконалюються та суворо дотримуються. При цьому підприємства та громадяни в такій країні беззастережно керуються встановленими правилами,

а своєю відповідальністю перед суспільством, державою та іншими людьми обмежують свою діяльність соціально-етичними нормами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Березіна О.Ю. Кількісна оцінка соціальної відповідальності корпорацій. Вісник Української академії банківської справи. 2012. № 1(32). С. 97-101.
- 2.Буян О.А. Підходи до оцінки ефективності корпоративної соціальної відповідальності підприємств в Україні. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2012. Випуск 6 (2). С. 159-165.
- 3.Ворона О.В. Методичні підходи до оцінки рівня соціальної відповідальності. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 30. С. 127-133.
- 4.Дослідження соціальної відповідальності бізнесу в Україні. URL: www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf
- 5.Євтушенко В.А. Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe?...2...2013 (дата звернення: 20.07.2018).
- 6.Затейщикова О.О. Аналіз підходів до оцінки соціальної відповідальності бізнесу. URL: irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.
- 7.Калінеску Т.В., Зеренко М.О. Соціальне інвестування та відповідальність підприємств: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. 292 с.
- 8.Лепіхіна Т.П., Мохова Є.Г. Формирование социальной политики фирмы. URL: <https://cyberleninka.ru/.../formirovanie-sotsialnoy-politiki-firmy-na...2012>.
- 9.Офіційний сайт Центру «Розвиток соціальної відповідальності». URL: <http://csr-ukraine.org/>

10. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
11. Стандарт ISO 26000:2010. Керівництво з соціальної відповідальності. URL: http://www.ksovok.com/doc/iso_fdis_26000_rus.pdf
12. Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності». URL: <https://platfor.ma/.../tsentr--rozvitok-korporativnoyi-sotsialnoyi-vidpovidalnosti>
13. Всесвітня бізнесова рада із сталого розвитку (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development). URL: <http://www.wbcsd.org>
14. Глобальний договір. UN Global Compact. URL: <https://www.unglobalcompact.org>
15. ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності». URL: <http://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html> (дата звернення: 10.05.2020).
16. Модульні стандарти GRI Standards. URL: <https://www.globalreporting.org/standards> (дата звернення: 10.05.2020).
16. Стандарт перевірки звітності AA 1000 “Account Ability’s”. URL: <https://www.accountability.org/standards>
17. Міжнародний стандарт інтегрованої звітності. URL: http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK.docx_en-US_ru-RU.pdf
18. Статистичні дані Національного банку України URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators> (дата звернення: 20.04.2022).
19. Законодавство України. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
20. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
21. Возженіков А.В., Цібаков Д.Л. Опасность для жизненно важных интересов объектов национальной безопасности: сущность, содержание, классификация. // Власть. - 2015.-№6.-С.94- 98.

22. Малиновський В. Я. // Державне управління: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К.: Атіка, 2003. – 576 с.
- 23 Социология Вильфредо Парето — Семь лекций по истории социологии. А. Б. Гофман URL: https://socioline.ru/seminar/library/gofman/lecture_07.php
24. Тощенко Ж.Т. Элита? Клань? Касты? Клики? Как назвать тех, кто правит нами? // Дружба народов. 2000. - № 7. - С.140 - 149
25. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society / J. Habermas. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991. – P. 175-177.
26. Pollitt C. Public Management Reform : A Comparative Analysis / C. Pollitt, G. Bouckaert. – Oxford : University Press, 2004. – 368 p.
27. Rosenthal, U. and B. (1991) ‘Simulation – oriented scenarios’, U. Rosenthal and B. Pijnenburg (edc), Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios. Dordrecht . Kluwer, P. 3.
28. Barton, L. (1993) Crisis in organizations: Managing and Communicating in the Heat of Chaos. Cincinnati , Ohio: South-Western. – P. 2.
29. Forgue, B. Nouvelles approches de la gestion des crises / B. Forgue // Rev francaise de gestion. Paris. 1996. № 108. – P. 72-73.
30. Дацюк, І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств./ І. В. Дацюк
//Технологія і техніка друкарства. – 2010. – № 2(28). – С. 165-170.
31. Василенко, В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 507 с. – С. 12.
32. Балдин, К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень: учеб . пособие/ К.В. Балдин, В.С. Зверев, А.В. Рукоусев. – 2-е изд.– М.: Издательсько-торговая корпорация «Дашко и Ко», 2007. – 280 с. – С. 19.

33. Вишнеvsька, О.В. Механізми анти кризового управління підприємством / О.В. Вишнеvsька // Менеджмент в Росії і за кордоном. - 2007. - № 3. - С. 105 - 113.

34. Чернявський, А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / А.Д. Чернявський. – К.: МАУП, 2006. – 256 с. – С.4

35. Іванюта, С.М. Антикризове управління: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с. – С. 283.